

KAPITTEL

Het evangelie in een notendop

Het Onzevader bidden met Tertullianus

Weinig teksten in de christelijke traditie zijn zo bekend en geliefd als het Onzevader. Volgens Matteüs en Lucas leerde Jezus zelf dit gebed aan zijn leerlingen. Van hun weergaven ervan (Mt 6,9-13 en Lc 11,2-4) is vooral de langere versie van Matteüs reeds vroeg de standaard geworden in de christelijke eredienst. Minstens vanaf de vierde eeuw werd het Onzevader gebeden tijdens de liturgie. Maar al eerder vervulde het Onzevader een belangrijke rol, bijvoorbeeld bij de voorbereiding van doopkandidaten. (In de oudheid was het doopsel niet iets voor baby's of kleine kinderen, maar vormde het eerder het hoogte- en eindpunt van een intensieve periode, waarin aspirant-christenen werden voorbereid op hun toetreding tot de christelijke geloofsgemeenschap.)

Het grote belang van het Onzevader verklaart meteen waarom er al bij de kerkvaders zoveel gerichte aandacht voor dit gebed is. De oudste in het Latijn geschreven beschouwing over het Onzevader is van de hand van de vroeg-christelijke auteur Tertullianus (ca. 160 - ca. 230). Het gaat om een kort traktaat met als titel: *Over het gebed*.

Tertullianus is een nogal omstrede auteur. Niet alleen schrijft hij een erg ingewikkeld, soms ronduit duister Latijn, maar ook het gedachtegoed in zijn oeuvre is vaak allesbehalve 'middle of the road'. Tertullianus was afkomstig uit de goeude kringen in het Romeinse Carthago (het huidige Tunis in Noord-Afrika). Als bekeerling koos hij met hart en ziel voor de christelijke zaak. Wars van compromissen en lauwe keuzes nam hij doorgaans extreme standpunten in, waarmee hij zich ook in eigen kring uiteindelijk onmogelijk maakte. In zijn late werk radicaliseerde hij steeds verder in de richting van een soort fundamentalistisch christendom. Tertullianus eindigde als een gemarginaliseerd figuur. Een paar eeuwen na zijn dood zou hij zelfs officieel tot ketter worden uitgeroepen.

Zo ver was het ten tijde van zijn *Over het gebed* nog lang niet. Het traktaat dateert vermoedelijk uit Tertullianus' eerste jaren als christen, kort voor het jaar 200. Over het algemeen slaat het geschrift een gematigde toon aan.

Anders dan bij latere commentaren over het Onzevader wordt de tekst van het gebed hier niet op zichzelf bekeken. Tertullianus schrijft in feite over een breder thema: dat van de hele gebedspraktijk. Zijn boekje gaat bijvoorbeeld uitvoerig in op kwesties betreffende de gebedshouding (staan of zitten?) en allerlei rituelen (handen wassen voor het bidden?).

Soms lijkt het verband met bidden zelfs ver te zoeken: zo is er een lange passage over de vraag of meisjes in de kerk een hoofddoek moeten dragen. Over die heikele kwestie schreef Tertullianus later zelfs een apart traktaat. Met veel omhaal van woorden betoogt hij dat christelijke meisjes – jawel! – *altijd* een hoofddoek moeten dragen, dus ook in de kerk. Tertullianus' polemiek op dit punt is bevreemdend en vertrouwd tegelijk. Bevreemdend omdat het om een ogenschijnlijk futiel detail gaat. Vertrauwd voor wie hedendaagse discussies over islamitische hoofddoeken en boerka's volgt. Het geloof is veranderd, het strijdpunt lijkt hetzelfde.

Toch gaat het bij Tertullianus niet alleen over uiterlijke kwesties. Hij spreekt zich ook duidelijk uit over meer inhoudelijke zaken. Daarbij is voor hem het Onzevader het gebed *par excellence*. Als Tertullianus begint te spreken over 'het nieuwe bidden' van de christenen, gaat zijn betoog haast onmerkbaar over in een warm pleidooi voor het specifieke gebed dat het Onzevader is. Want daar staat in kort bestek vrijwel alles in!

Die bondigheid van het Onze Vader is gebaseerd op uitgebreid en vruchtbaar gedachtegoed. (...) Hoe beknopter de verwoording, des te breder de betekenis. Want het Onze Vader vervult niet alleen de eigenlijke functie van een gebed (verering van God, en menselijke verzoeken), maar omvat bijna heel het Woord van de Heer en geeft een compleet overzicht van de leer. Ja, in het Onze Vader heb je werkelijk het Evangelie in een notendop! (1)

Na deze algemene aanbeveling biedt Tertullianus een regel-voor-regel-commentaar op de woorden van het Onzevader. Dat levert onvermijdelijk een aantal gedachten op die enigszins voorspelbaar zijn. Maar voor verrassingen is zeker ook plaats. Zo geeft de eerste regel van het gebed aanleiding tot deze merkwaardige beschouwing over God als 'Vader':

Daarmee bidden we tot God en onderstrepen we ons geloof. Die aanspreking is daar namelijk een beloning voor. Er staat geschreven: 'Wie in Hem geloofden, aan hen gaf Hij het voorrecht dat zij kinderen van God werden genoemd.' Trouwens, de Heer verkondigt ons God heel vaak als 'Vader', sterker nog: Hij geeft de opdracht niemand op aarde 'vader' te noemen, behalve onze Vader in de hemel. Als wij dus zo bidden, voeren we ook die opdracht uit.

Gelukking zij die de Vader erkennen! (...) Door 'Vader' te zeggen geven wij God ook een naam, een aanspreking van zowel genegenheid als gezag. En in

de Vader wordt tevens de Zoon aangeroepen. 'Ik en de Vader zijn één', zegt Hij. (Joh 10,30) Zelfs onze Moeder de kerk ontbreekt niet, want met 'zoon' en 'vader' erkennen we ook een moeder, aan wie de namen vader en zoon te danken zijn.

Dus met één term, één woord, 1) eren wij God met de zijnen, 2) denken wij om onze opdracht en 3) zetten wij mensen te schande die God zijn vergeten. (2)

Op een creatieve manier weet Tertullianus via de 'Vader' uit de openingsregel van het Onzevader een verwijzing te maken naar de 'Moeder', de kerk. Hij bedoelt natuurlijk níet dat God en de kerk een echtpaar zijn dat gezamenlijk de Zoon heeft voortgebracht. Al te precies redeneren is hier duidelijk niet gewenst. Maar dit staat buiten kijf: uit het ene woord 'Vader' valt al veel te halen.

Het is historisch interessant dat Tertullianus de openingsregel citeert als 'Vader die in de hemel zijt'. Dus zonder het welbekende openingswoord 'onze', dat voor latere denkers zo'n dankbaar aanknopingspunt voor uitleg zou worden. De verklaring is dat er in Tertullianus' tijd nog geen canonieke Latijnse bijbelvertaling voorhanden was: op de Vulgaat van Hiëronymus was het toen nog bijna twee eeuwen wachten! De Latijnse tekst die de schrijver hanteerde week kennelijk op dit punt af van de gangbare Griekse en de latere Latijnse versies. Overigens maakt het ontbreken van het bezittelijk voornaamwoord 'onze' voor de duiding van de tekst niets uit. Wat betekent het eigenlijk als we vragen dat Gods naam 'worde geheiligd'? Dan wensen we God niet iets goeds toe, zo vervolgt Tertullianus, want Hij heeft dat van ons niet nodig. Bovendien is Hij al geheiligd, namelijk door zichzelf. Dus wat vragen wij nu precies?

Wij verzoeken dan dat zijn naam geheiligd wordt in ons, die in Hem zijn, en tegelijk in de anderen op wie Gods genade nog wacht. Zodoende gehoorzamen wij ook aan de opdracht te bidden voor alle mensen, zelfs voor onze vijanden (vgl. Mt 5,44).

Tertullianus. Bron: André Thevet, *Les Vrais Pourtraits et Vies Hommes Illustres*, 1584. © Special Collections Library, University of Michigan.

Op vergelijkbare wijze legt Tertullianus ook ‘Uw wil geschiede...’ en ‘Uw rijk kome’ uit (merkwaardig genoeg behandelt hij deze twee regels in omgekeerde volgorde). Het gaat in beide regels eveneens om ons: wij wensen dat in onszelf Gods wil geschiede, dat in ons het rijk van God aanbreekt, en we sporen onszelf ermee aan om vol te houden in tijden van nood en leed. Natuurlijk verwijst Tertullianus hier naar Christus’ eigen woorden: ‘Niet mijn wil geschiede maar die van U.’ (Lc 22,42) En *en passant* merkt hij op dat wie de komst van Gods rijk wenst, niet tegelijkertijd kan wensen dat die komst nog lang op zich laat wachten. We mogen dus niet bidden dat we op aarde langer blijven leven dan is voorbestemd.

Zo geeft Tertullianus steeds een creatieve en diepzinnige uitleg, die ook voor moderne gelovigen iets te zeggen heeft. Al zal niet iedereen het verlangen delen van de oude schrijver die wil dat Gods rijk *zo snel mogelijk* komt.

GEESTELIJK

Bij een wat lastiger bijbelvers kunnen ‘geestelijke’ interpretaties soelaas bieden. Zulke allegorische duidingen vormen in de christelijke traditie een beproefd recept om moeilijkheden te boven te komen en plooiën glad te strijken. Ook Tertullianus beheerst die exegese. Ook al weet hij de letterlijke betekenis van het ‘dagelijks brood’ in het Onzevader nog redelijk goed te verdedigen (christenen vragen enkel om het meest noodzakelijke, dus brood, terwijl anderen om veel meer vragen), toch verheft hij die ook tot een hoog-theologisch niveau:

Door te vragen om ons dagelijks brood verzoeken wij om eeuwige duur in Christus en onafscheidelijkheid van zijn lichaam. (6)

Het begrip ‘heden’ laat zich daarbij soepel verbinden met andere bijbelpassages, zoals de perikope waarin Jezus zegt dat niemand zich zorgen moet maken voor de dag van morgen (Mt 6,34). Evenzo wordt het daarop volgende concrete begrip ‘schulden’ (*debita*), dat Tertullianus duidelijk verstaat in termen van financiële schuld, als vanzelf uitgebreid naar het meer algemene begrip ‘fouten’.

En zou God zelf ons ‘in verleiding brengen’? De vraag stellen is het antwoord geven. Natuurlijk niet, dat verleiden is iets van de duivel, de boze aan wie we niet moeten toegeven. Helemaal sluitend krijgt Tertullianus zijn redenering niet, want er staat toch echt: ‘en breng ons niet in verleiding’, iets dat onmogelijk tot de duivel gezegd kan zijn. De aangesprokene is God. De auteur haast zich dan maar naar het slot van het Onzevader – ‘maar bevrijd ons van de boze’ – waarvan hij zegt dat het de nadere uitleg van het vorige inhoudt. Evenals andere antieke christelijke auteurs vat Tertullianus hier de woorden *a malo* niet op als een verzamelbegrip (‘het kwaad’), maar als een persoon (‘de boze’). Zo lijkt het lastige probleem van de bede ‘breng ons niet in verleiding’ alsnog opgelost.

Na zijn gedetailleerde commentaar kan Tertullianus afronden met een enthousiaste slotbeschouwing. Als volleerd redenaar is hij vanzelfsprekend in staat om het summiere Onzevader op zijn beurt kernachtig samen te vatten. Daarin blijkt niet alleen zijn theologisch vernuft, maar zeker ook zijn retorisch talent.

Een handvol bondige bewoordingen, meer is het niet. Maar hoeveel uitspraken van profeten, evangeliën en apostelen zitten erin! Hoeveel toespraken van de Heer, hoeveel parabels, voorbeelden en voorschriften! En hoeveel taken worden er tegelijk mee vervuld! In VADER zit het eerbetoon aan God, in NAAM ons geloofsgetuigenis, in WIL het offer van gehoorzaamheid, in RIJK de herinnering aan hoop, in BROOD het verzoek om leven, in de vraag om vergeving de confessie van onze schuld, en in de bede om bescherming de beduchtheid voor verleidingen.

Geen wonder ook! God kon ons als enige leren hoe Hij wilde dat men tot Hem bidt. Hij zelf heeft dus de heiligheid van dit gebed geordend, zijn Geest heeft het bezielde op het moment dat het van zijn goddelijke lippen kwam, en zo stijgt het met een speciaal voorrecht ten hemel en brengt voor de Vader te berde wat de Zoon heeft geleerd. (9)

In het Onzevader ligt volgens Tertullianus zowat het hele evangelie besloten (dat in dit gebed geen sprake is van Christus' menswording en verrijzenis lijkt hij maar even te vergeten...). En het is een tekst die zowel de Vader, de Zoon als de heilige Geest oproept. We moeten dit gebed daarom vaak uitspreken, 'als een soort fundament' voor alle andere gebeden (10). Die aanvullende gebeden kunnen dan meer specifieke vragen bevatten. Toch is het van groot belang, zegt Tertullianus, dat we God niets vragen voordat we spanningen en conflicten hebben opgelost. Woede is uit den boze, volharden in kwaadheid maakt dat het gebed helemaal voor niets zou zijn.

Tertullianus als pleitbezorger van de vrede, de rust en de onderlinge harmonie? Dat is een ongebruikelijk portret. Wie zijn felle, polemische werken leest, waarin sarcasme, satire en venijnige discussies met andersdenkenden overheersen, zal niet gauw zulke vredelievende conclusies trekken. Kennelijk brengt het Onzevader ook in Tertullianus het beste naar boven.

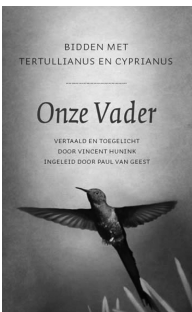
Hoe dan ook, in (bijbel)historisch en filologisch opzicht mag Tertullianus' uitleg van het Onzevader interessant heten. Hij bevat een paar grappige en opmerkelijke punten. Verder laat de duiding zien hoezeer christenen vanaf de vroegste tijd aan dit gebed gehecht zijn geraakt en hoe zij het zich hebben toegeëigend en het een plaats hebben gegeven in hun eigen cultuur. Maar het belang van het traktaatje stijgt hier nog bovendien. Soms kan Tertullianus' uitleg direct boeien of zelfs inspireren. Dit komt omdat de schrijver met een frisse en enigszins naïeve blik de oorspronkelijke tekst beschouwt. Hoe kan het ook

© foto: www.wallpaper4god.com

anders – zoïets als een eeuwenoude (en dus vaak het zicht belemmerende) theologische traditie over de tekst bestond in zijn tijd nog niet.

Hedendaagse niet theologisch geschoolde of ‘post-christelijke’ lezers staan er in zekere zin als een Tertullianus voor wanneer ze de tekst van het Onze-vader ter hand nemen. Ze willen er iets mee beginnen, maar hebben geen boodschap aan de talloze, geleerde interpretaties uit de afgelopen eeuwen. Alles gaat om eerbiedwaardige, oude woorden, die ook heel eenvoudig zijn. Die woorden vormen zelf de uitnodiging om ze te lezen en er een zin aan te geven. Het is mooi als een vroegchristelijke tekst hierbij kan helpen.

Vincent Hunink (°1962) is universitair docent (vroegchristelijk) Latijn en Grieks aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Hij publiceert geregeld vertalingen van vooral klassieke auteurs, recentelijk onder meer teksten van Cicero, Tacitus en Augustinus. Samen met Paul van Geest publiceerde hij: Tertullianus & Cyprianus, *Onze Vader* (Kok, Kampen 2011). Daarin staat de volledige vertaling van de tekst die in dit artikel is besproken. [www.vincenthunink.nl]